

**ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈԶՐԱՍՏԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՄ ՈՒՂՂՎԱԾ ԶԵՍԱ-
ԼԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՍԸ ԷՐԶՐՈՍԻ 1919 Թ.
ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՈՄ**

1918 թ. հոկտեմբերի 30-ին Մուդրոսում գինադադար է կնքվում Ան-տանտի և Առաջին համաշխարհային պատերազմում պարտված Օս-մանյան կայսրության միջև: Օսմանյան կայսրության մեծ մասը՝ այդ թվում մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիսը, զավթվում է դաշնակիցների զորքերի կողմից:

Զինադադարից հետո թուրքական բանակի գեներալ Մուստաֆա Բեմալը ստանձնում է սուլթանի ռազմական համհարզի պաշտոնը և սուլթանի անձնական հանձնարարականներով, լայն քաղաքական ու զինվորական լիազորություններով, մեկնում է Անատոլիա՝ որպես եր-րորդ բանակի ռազմական տեսուչ: Երկրի տարբեր շրջաններում մինչ այդ արդեն ձևավորվել էին ազգայնական շարժումներ, առաջացել էր «Քուվայի միլլիյե»՝ «Ազգային ուժեր» կազմակերպությունը¹: Ծանոթա-նալով իրավիճակին՝ Մուստաֆա Բեմալը որոշում է ընդունել պայքարը ղեկավարելու առաջարկը և ստանձնել շարժման համակարգողի դերը: Նա իր շուրջն է հավաքում քաղաքական գործիչներին, որոնց մեծ մասը հայոց ցեղասպանության իրականացնող ոճրագործներ ու Իթթիհադ վե թերաքիե կուսակցության նախկին անդամներն էին, ինչքան էլ շարժ-ման մյուս մասնակիցները հերքում էին կապը վերջիններիս հետ²: Մուստաֆա Բեմալն այդքան էլ դրական վերաբերմունք չունեի իթթի-հադականների ու նրանց ղեկավարության նկատմամբ, սակայն երկու կողմերն էլ զգում էին միմյանց կարիքը. մեկը մյուսին օգտագործում էր՝ թաքնվելով ազգայնականության շղարշի տակ՝ չնայած իթթիհադա-կաններից շարժումը հեռու պահելու Մուստաֆա Բեմալի պնդումնե-րին³:

1919 թ. հունիսին գեներալ Մուստաֆա Բեմալի գլխավորությամբ Ամասիայում ձևավորվում է ռազմական գործիչներից բաղկացած զադտնի խորհուրդ՝ Անկարայում տեղակայված 20-րդ բանակային գո-րամիավորումների հրամանատար Ալի Ֆուադ Ջեքետյի, Սվազում տե-ղակայված երրորդ բանակի գորամիավորումների հրամանատար Ռե-ֆեթ բեյի և նախկին ծովային նախարար Ռաուֆ Օրբեյի մասնակցու-թյամբ՝ դիմադրության կազմակերպման միջոցների ու մարտավարու-թյան մշակման համար⁴: Նրանց միանում են նաև Քյազիմ Բարաբեքիլի փաշան և Կոնիայում տեղակայված երկրորդ բանակի գորամիավո-

րումների հրամանատար Ջենալ փաշան և համատեղ ստորագրում Ամասիայի համաձայնագիրը, որով սահմանվում էին դիմադրական շարժում սկսելու համար անհրաժեշտ գործողությունները⁵: Ամասիայի արձանագրությամբ նախատեսվում էր Էրզրումում, իսկ այնուհետև Սվազում երկրի տարբեր շրջանները ներկայացնող պատվիրակների մասնակցությամբ համաժողովի կազմակերպում⁶: դիմադրության կազմակերպման արդյունավետությունն ապահովելու համար⁶:

1919 թ. հուլիսի 23-ից օգոստոսի 7-ը Էրզրումում տեղի է ունենում «Անատոլիայի արևելյան վիլայեթների» ազգային համաժողովը: Այն թվով երկրորդն էր Բալքեշիրի համաժողովից հետո և կարևոր դեր խաղաց շարժման հետագա զարգացման և հաջողության գործում, դարձավ այն հիմնաքարը, որի վրա բարձրացավ քեմալականությունը՝ որպես Թուրքիայի նոր գաղափարախոսություն⁷: Համաժողովում ընդունված որոշումները, ըստ Մուստաֆա Քեմալի՝ «որոշեցին շարժման քաղաքական ուղին»⁸:

Անդրադառնալով Էրզրումի համաժողովում ընդունված բանաձևին՝ պետք է նշել, որ այն առաջին հերթին ուղղված էր հայերի և հույների դեմ ինչպես պետական, այնպես էլ ազգային մակարդակով: Էրզրումի համաժողովի մասնակիցները հայտարարեցին, որ ոչ մի կերպ չեն հանդուրժելու Արևմտյան Հայաստանի տարածքում հայկական պետականության ստեղծումը և ոչ մի տարածքի միացումը 1918 թ. անկախություն ձեռք բերած դաշնակցական Հայաստանին: Այդ մոտեցումը հայրենակիցներին ուղղված իր ճառում հաստատում է Մուստաֆա Քեմալը՝ «Հայերն այլևս ոչ մի իրավունք չունեն այս գեղեցիկ երկրում: Չեն երկիրը ձերն է, այն թուրքերին է պատկանում: Այս երկիրը անցյալում եղել է թուրքական, այսօր այն թուրքական է և հավիտյանս կմնա թուրքական»⁹:

Վերը նշվածի մասին են վկայում համաժողովում ընդունված բանաձևի առաջին 4 կետերը, որտեղ Արևմտյան Հայաստան տեղանունը փոխարինվում է Անատոլիայի արևելյան վիլայեթներ անվամբ, և նշվում, որ այդ վիլայեթները ոչ մի դեպքում չեն կարող բաժանվել իրարից, իսկ հարկ եղած դեպքում թուրքերը անպայման պայքարելու են այդ շրջանների պաշտպանության համար¹⁰: Համաժողովի մասնակիցները բացահայտ ձևով բոյկոտում են դաշնակիցների որևէ ծրագիր, որը միտված կլինի Արևմտյան և Արևելյան Հայաստանի միավորմանը՝ պատճառ բերելով այն փաստը, որ այդ շրջանների բնակչության հիմնական մասը մուսուլմաններ են, որոնք «իրենց համարում են եղբայրներ՝ ծնված միևնույն ծնողներից»¹¹: Սրանով համաժողովի մասնակիցները նույնացնում էին թուրքերին, քրդերին, չերքեզներին և այլ մու-

սուլման տարրերին: Դա նպատակ ունեւ հայերի դեմ տրամադրել այդ շրջաններում բնակվող մուսուլմանական զանգվածներին՝ միավորելով նրանց «հանուն իսլամի պաշտպանության» կարգախօսի ներքո, որպէսզի հարկ եղած դէպքում նրանց միացյալ ուժերն օգտագործեն Հայաստանի վրա հարձակում գործելու նպատակով:

Բանաձևի երկրորդ կետում հաստատվում են Օսմանյան կայսրության տարածքում բնակվող քրիստոնյաների իրավունքները¹². ինչպէս ինքը՝ Մուստաֆա Քեմալն էր ասում՝ «հավասարեցման նշան դնելով քրիստոնյա ու մուսուլման բնակչության իրավունքների միջև»: Սակայն նույն բանաձևի յոթերորդ կետում կա մի ենթակետ, որը ոչ միայն հակասում է Մուստաֆա Քեմալի տվյալ մտքին, այլև ունի բացահայտ հակաքրիստոնեական ուղղվածություն. «բոլոր հայրենակից մուսուլմանները հասարակության բնական անդամներ են»: Բանաձևի այս կետից կարելի է ենթադրել, որ քրիստոնյաները չեն համարվում հայրենակից ու հասարակության անդամ, հետևաբար խոսք լինել չի կարող հավասարության մասին:

Մահմեդական տարրերին միավորելու և նրանցից ռազմական ուժ ստանալու նպատակ էր հետապնդում համաժողովում ընդունված բանաձևի երրորդ կետը, որտեղ ասվում է, որ «համաժողովի մասնակիցների գլխավոր խնդիրն է խալիֆաթի և սուլթանատի պահպանումը»¹³, այսինքն՝ թուրք գործիչները շեշտը դնում են իսլամադավան տարրերի կրոնական գագցմունքների վրա: Առաջ քաշելով մահմեդականների եղբայրության և նույնության գաղափարները՝ Մուստաֆա Քեմալը Թուրքիայի համար ստեղծված ծանր իրավիճակում միանգամից երկու խնդիր է լուծում. մախ՝ դրանով բացառվում է ներքին երկպառակտությունը՝ հատկապէս «Անկախ Զրդստանի» մասին քրդերի երազանքների իրականացումը, ապա՝ մահմեդականներից կազմված հզոր ճակատ է ստեղծում ոչ մահմեդական ժողովուրդների դեմ: Մուստաֆա Քեմալն ուներ նաև հեռուն գնացող նպատակներ՝ հարկ եղած դէպքում օգտագործել նաև Թուրքիայից դուրս բնակվող մահմեդական ազգերի ներուժը, ինչն ինքն իրենով պանիսլամականության վառ դրսևորում է: Դրանով Մուստաֆա Քեմալն ու իր գաղափարակիցները դուրս են գալիս թուրքականության սահմաններից և կյանքի կոչում իթթիհադականների կողմից մշակված պանթուրքական, պանիսլամական գաղափարախոսությունները:

Արևմտյան Հայաստանի որևէ հատվածի անցումը Հայաստանի բացառելու և ամեն գնով այդ տարածքները, որոնք թուրքերը համարում էին «իրենց հայրերի հողը», իրենց ձեռքում պահելու գործում հաջորդյալմբ կիրառվում է վախի գործոնը: Համաժողովի կազմակերպիչ-

ները նշում էին, թե իբր հայերը Կովկասում կազմակերպում են «թուրքերի ջարդեր» և պատրաստ են ամեն թույն ներխուժել թուրքական տիրապետության տակ գտնվող սահմանամերձ շրջանները ու դաժան հաշվեհարդար տեսնել խաղաղ մահմեդական բնակչության հետ՝ վրեժ լուծելու համար աշխարհամարտի տարիներին արևմտահայերի տեղահանության և սպանդի համար¹⁴:

Համաժողովի ընդունած բանաձևի հաջորդ կետերն անդրադառնում են արտակարգ իրավիճակում բացառապես Արևելյան մահանգների բնակչության տեղահանության (կետ 5), համաժողովում ընդունված որոշումների մասին համայն աշխարհին և թուրքական հասարակությանը իրազեկելու (կետ 6), այդ որոշումները կյանքի կոչելու կարգին և դրանք իրականացնող կազմակերպությունների կառուցվածքի և ֆունկցիաների ձևավորման մասին (7-11 կետեր)¹⁵:

Էրզրումի համաժողովում ձևակերպված դրույթները զարգացվեցին և առավել որոշակիացան 1919 թ. սեպտեմբերի 4-11-ը տեղի ունեցած Սվազի համաժողովում¹⁶: Էրզրումի և Սվազի համաժողովներում ընդունված որոշումները բերեցին նրան, որ 1920 թ. հունվարի 28-ին քեմալականների ճնշման տակ օսմանյան խորհրդարանը ընդունեց «Ազգային ուխտը»։ Մի հռչակագիր, որը որոշում էր ապագա թուրքական պետության տարածքային սահմաններն ու կառուցվածքային հատկանիշները: Հետագայում, երբ քեմալականները որոշակի իշխանություն և ուժ են ձեռք բերում և գիտակցում, որ Անտանտի պետությունները լրջորեն չեն պատրաստվում օգնել Հայաստանին և իրականացնել վերջինիս հետ կապված իրենց ծրագրերը, ազգայնականները՝ Քեմալի գլխավորությամբ վերադառնում են իրենց մախորդների՝ իթթիհադականների որդեգրած ցեղասպան քաղաքականությանը՝ այդպիսով վտանգելով նաև արևելահայության հետագա գոյությունը: Դրա մասին է վկայում 1920 թ.-ի թուրքական գործերի հարձակումը Հայաստանի Հանրապետության վրա և նրանց ծավալված գործունեությունը Հայաստանի տարածքում: Թուրքական գործերը՝ Բյազիմ Քարաբեքիր փաշայի գլխավորությամբ, իրականացնելով Մուստաֆա Քեմալի գաղտնի հրամանները¹⁷, մեկը մյուսի ետևից ոչնչացնում են հայկական բնակավայրերը և միայն խորհրդային բանակի հետագա ծավալումը ՀՀ տարածքում կասեցրեց թուրքական գործերի նոր հանցագործությունները: Չնայած քեմալականները շատ կարևոր սկզբունքներով ու գաղափարներով տարբերվում էին սուլթանից և երիտթուրքերից, սակայն նրանք բոլորն էլ միևնույն դիրքորոշումն ունեին հայկական հարցի վերաբերյալ: Նրանք բոլորն էլ միանշանակորեն հայկական հարցի միակ արդյունավետ և վերջնական լուծումը համարում էին հայության բնաջնջումը:

Կայսրության ազգային փոքրամասնությունների դեմ ուղղված քեմալականության դրույթները պաշտոնական տեսք են ստանում Էրզրումի համաժողովում ընդունված բանաձևում: Հրաժարվելով ճանաչել կայսրության հայ, հույն և այլ քրիստոնյա ազգերի իրավունքներն ու արտոնությունները ինչպես ազգային-կրոնական, այնպես էլ սոցիալ-քաղաքական ոլորտներում՝ Մուստաֆա Քեմալն ու իր գաղափարակիցները կայսրության լիարժեք քաղաքացիներ հայտարարեցին բացառապես մահմեդական բնակչությանը: Այս կերպ քեմալական գործիչները Անտանտի երկրների ու նրանց դաշնակից Հունաստանի ու Հայաստանի դեմ պայքարելու համար հզոր ուժ ձևավորեցին ի դեմս մահմեդական բնակչության: Նույնացնելով կայսրության բոլոր մահմեդական տարրերին և համարելով բոլորին թուրք՝ հատկապես մեծ թիվ կազմող քուրդ ազգաբնակչությանը՝ քեմալականները փորձեցին բացառել քրդական անհնազանդության հնարավոր փորձերը և անկախանալու նրանց ձգտումները: Ամփոփելով Էրզրումի համաժողովի արդյունքները՝ պետք է փաստել, որ միտումնավոր կերպով նվազեցվեց և գրեթե զրոյացվեց կայսրության ազգային փոքրամասնությունների դերն ու նշանակությունը երկրի կյանքում՝ բացառելով ազգային փոքրամասնությունների համար արտոնություններ սահմանելու ցանկացած հնարավորություն: Քեմալական գործիչների պնդմամբ Թուրքիայում չկային այլևս ազգային փոքրամասնություններ, այլ կար մեկ միասնական թուրք ժողովուրդ՝ պատրաստ պայքարելու իր անկախության համար ցանկացած ուժի դեմ:

ARAM ALAVERDYAN
(AGMI)

THE FORMULATION OF THE MAIN STATEMENTS OF THE KEMALISM AGAINST THE NATIONAL MINORITIES AT THE CONGRESS OF ERZERUM IN 1919

After losing in the World War I, The Ottoman Empire was forced to sign the Mudros ceasefire on 30th October 1918. Some of Turkish statemen organized liberation movement with its leader Mustafa Kemal pasa. They adopted movement's ideological basis and primary goals in Erzurum congress held from 23 July to 4 August 1919. Erzurum congress decisions mostly refer to defending the Ottoman Empire territories that were still under Turkish government. Erzurum congress decisions were developed at the Sivas congress where were delegates from each vilayet of Ottoman Empire. In Erzurum congress decisions it was clear that national

minorities' demands and rights would not be taken into consideration any more by Kemalists. From that point Turkey was considered as a homogen country.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՅԻՆՆԵՐ

1. http://www.turkcebilgi.com/kuva-i_milliye/ansiklopedi «Քուվայի միլլիյե»-ն առաջին քայլն էր անկախության համար Թուրքիայի մղած պայքարում: Դիմադրական շարժման ձևավորումից հետո «Քուվայի միլլիյե»-ի մարտիկները ընդգրկվեցին հույների դեմ պատերազմող թուրքական բանակի կազմում:
2. Akcam T., A Shameful Act, New York, 2006, p. 303-304.
3. Պողոսյան Ս., Պողոսյան Կ., Հայկական հարցի և հայոց ցեղասպանության պատմություն, Հատոր 3-րդ, գիրք 2-րդ, Ե., 2003, էջ 468:
4. Aksin S., Turkey From Empire to Revolutionary Republic, New York, 2007, p. 129-130.
5. Hovannisian R., The Republic of Armenia: 1918-1919, Los Angeles, 1971, p. 433.
6. Kemal M., Speech, Leipzig, 1929, p. 80.
7. Ататюрк К., Избранные речи и выступления, М., 1966, с. 47.
8. Кемаль М., Путь новой Турции, т. 1, М., 1929, с. 374.
9. Atatürkün Söylev ve demeçleri, cilt 2, İstanbul, 1923, s. 126.
10. Նույն տեղում, էջ 376:
11. Sinoplu Kurmay Binbaşı Cevdet Kerim, Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi) Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul, 1341, s. 21-28.
12. Кемаль М., նշվ. աշխ., էջ 374:
13. Кемаль М., նշվ. աշխ., էջ 374:
14. http://tr.wikisource.org/wiki/Sivas_Kongresi_Beyannamesi
15. Кемаль М., նշվ. աշխ., էջ 374-376:
16. Sellers G., Criss B., Bilge N., Studies in Ataturk's Turkey: the American Dimension, Leiden, 2009, p. 204-210.
17. Дадрян В., История армянского геноцида, Е., 2007, с. 457-459.